

Огурцова Наталія Вікторівна

Український фарфор першої третини 19 ст. у колекції Харківського історичного музею

Виробництва фарфорової продукції кінця 18 – першої третини 19 ст. на території України характеризуються кількома спільними рисами. Вони створювалися у маєтках крупних землевласників, що зумовлювало шляхи та обсяги фінансування підприємств, асортимент та вартість виробів, формування штату працівників переважно з кріпаків. Вироби підприємств поєднує безапеляційне використання класичного дизайну, наприкінці періоду – з елементами ампіру, бароко і рококо, що зумовлене тяжінням підприємств до європейських, зокрема саксонських зразків фарфорових виробів. Найвідоміші виробництва цього періоду – фабрики у Корці, Баранівці, Городниці. Їх поєднує також величезний вплив, який справила на діяльність цих підприємств участь в організації та становленні виробництва представників відомої родини польських керамістів Мезерів. Нарешті, зв'язки між ціма виробництвами були настільки тісними, що у різні часи на кожному з них виготовлялися доробки до втрачених предметів з сервізних груп, виготовлених на інших з вказаних підприємствах.

У колекціях українських, російських, польських музеїв вироби цих підприємств не рідкість. Це дало можливість Ф.С. Петряковій зібрати величезний матеріал і видати велику монографію, в якій детально розглядаються історія, асортимент, стилістичні особливості українських фарфорових виробництв.[1] Після цієї величезної праці нема потреби зупинятися на історичних подробицях і нюансах декорування виробів. Наша задача – опублікувати дані про збірку українського фарфору у колекції Харківського історичного музею (ХІМ), дати їй коротку характеристику у порівнянні з відомими дослідникам зразками.

У колекції ХІМ виявлено 31 предмет, вироблений на Корецькій і Баранівській фабриках – 12 та 19 відповідно. Цілком вірогідно, що у майбутньому декілька предметів, які чекають на реставрацію, зможуть поповнити цю колекцію. Їхній стан зараз не дозволяє провести впевнене визначення. Ця порівняно невелика колекція є прекрасною ілюстрацією для розповіді про основні стилістичні особливості українського фарфору визначеного періоду та найпопулярніші види продукції з асортименту вищевказаних фабрик. Підбір предметів у колекції настільки вдалий, ніби її формували цілеспрямовано, відшуковуючи конкретні вироби. Цілком можливо, що так і було, адже переважна більшість предметів – 25, входила ще до складу

колекції Музею Слобідської України (МСУ), а як свідчать записи в деякій обліковій документації, вони були передані до МСУ Сумським музеєм із зібрання Гансена. На жаль, такі свідчення не можна вважати достеменними, оскільки їх фіксували наприкінці 1940-х років, коли практично вся облікова документація довоєнного періоду була втрачена, хоча цей факт викликає дедалі більше питань і певних сумнівів. Зазначимо, що такий склад колекції ще раз доводить значну спорідненість асортименту Корецької та Баранівської фабрик. Корецька фабрика – перше на території України фарфорове виробництво. Вона була створена у місті Корці на Волині у маєтку князя Ю. Чарторийського у 1784 р., до 1795 р. виробництвом керували Франтішек і Михайло Мезери, фарфор вироблявся з 1790 р. У 1796 р. на фабриці сталася велика пожежа, після якої усі вироби позначалися маркою у вигляді «всевидючого ока» – це був свого роду оберіг, найраніші марки – рукописний напис «Korzek», найбільш поширені марки 1810-1820-х рр. – символічний трикутник і напис «Korzec» у різних варіантах. Фабрика припинила роботу у 1831 р.

У 1803–1804 рр. у місті Баранівка на Волині (нині – Житомирська обл.) у маєтку магнатів Любомирських–Валевських Михайло Мезер заснував ще одне фарфорове виробництво. Воно неодноразово змінювало власників, але нащадки родини Мезерів супроводжували це виробництво до початку 20 ст. Баранівський фарфоровий завод існує донині і є найбільшим в Україні виробництвом фарфору. Марками описуваного періоду служили рукописний напис «Барановка», з 1825 р. вироби маркувалися зображенням двоголового орла, бо фабрика стала постачальником фарфору до імператорського двору. Хронологічно усі виявлені у колекції ХІМ предмети відносяться саме до першої третини 19 ст. – більш ранніх корецьких виробів, на жаль, не знайдено. У період 1800-1820 рр. в українському фарфорі зберігався абсолютний вплив класицизму. Ампір, що на деякий час полонив російський фарфор після війни 1812 р. (тобто значно пізніше, ніж у Європі), на продукції українських підприємств позначився дуже нечітко, окремими елементами, і деяку стилістичну суміш ми можемо спостерігати на продукції 1820-х рр. Саме у цей час вводиться суцільне криття непрозорими фарбами, але здебільшого зберігаються класичні форми і тактовно використана позолота, не забуті також класичні орнаментальні фризові композиції.

У колекції українського фарфору ХІМ особливу увагу привертають вироби за класичними зразками з переважанням білого кольору матеріалу, декоровані здебільшого зображеннями великих барвистих букетів на дзеркалі тарілок і сухарниць та трьома окремими квітами по борту. Така композиція, особливо у поєднанні з чіткими, якісно проробленими формами, виглядає гармонійно і врівноважено, а використання багатобарвних, яскравих кольорів, висока майстерність надглазурного розпису створюють теплий, святковий настрій. Такі вироби представлені трьома корецькими тарілками (дві з них

аналогічні, передані у 1930-х рр. з Ермітажу), піддоном з ажурним бортом, чайником з букетом на овоїдному тулубі та з навершям кришки у вигляді бутона квітки, ложкою із зображенням букетів на увігнутому та вигнутому боках; особливу увагу привертають дві вази-сухарниці з високими ажурниму прорізними бортами: на дзеркалі однієї – підглазурний синій букет, виконаний не дуже майстерно – за технікою декорування цей предмет можна віднести хронологічно у найперші роки 19 ст. На дзеркалі другої вази – монограма з двох переплечених літер «Г» та «В» у лавровому вінку, а в перетинах плетіння борта – маленькі рельєфні червоні квіточки. Баранівські вироби вказаного декорування представлені трьома тарілками. У зображених букетах як традиційний для цих виробництв набір квітів – великі примули та нарциси, стокротки, братки, так і велика квітка маку, зображеного у нетрадиційному повороті праворуч на дзеркалі мілкої тарілки.

Інший поширений стиль декорування – фризові композиції. Він представлений корецькою тарілкою з барвистим фризом із стилізованого дубового листа по борту – дуже поширений декор, а також двома баранівськими сухарницями у формі мушлі з фризом із брунатного виноградного листа на борті.

Дуже популярним, типовим мотивом декорування на цих фабриках був надглазурний розпис виробів розкиданими у шахматному порядку волошками, зображеними дуже стилізовано. У колекції ХІМ цей мотив ілюструють сухарниця з восьмикутним високим бортом, тарілка та супник баранівського виробництва. Супник, як найгабаритніший предмет столового посуду, викликає інтерес своєю архітектурною побудовою за класичними зразками у формі, подібній килику; шатроподібна кришка з великим навершям органічно продовжує чіткий силует тулуба, підкреслений Г-подібними ручками з плавно вигнутими вертикальними частинами, розташованими візаві вздовж всього тулуба. Незважаючи на свою масивність, значну товщину черепка, досить велику вагу, цей предмет приваблює візуальною легкістю форми та гармонійністю ліній.

Використання техніки криття надглазурними фарбами на вказаних виробництвах ілюструють кілька різноманітних предметів. Це корецький кавник класичної, дуже гармонійної форми з овоїдним тулубом, підкресленим плавними лініями шийки, ручки та вилива – тулуб вкритий світло-жовтою фарбою, але класичний акцент на кольорі матеріалу залишився на виливі та ручці, а шийка орнаментована золотими пальметами. Близька за тональністю до вищезгаданої фарба вкриває корецьке блюдо з нешироким орнаментальним фризом золотом по борту. Продовжують цей ряд вироби Баранівської фабрики: три блюдця з широкими канелюрами по борту, ніби гранені, суцільно вкриті темно-бузковою фарбою, грані підкреслені золотими смугами, а також комплектна гранена чашка, що відноситься до так званого рюмкоподібного

типу; конусоподібна чашка з відігнутими вінцями, вкрита ззовні брунатною і підкреслена чорною фарбою; два блюдця з високим, різко відігнутим бортом з суцільним криттям дзеркала та частини борта темно-синьою фарбою та з широким золотим фризом у вигляді дрібного листя по борту; нарешті маємо блюдце з криттям під поверхню, виготовлену з червоного дерева – взагалі фарфорові вироби з криттям, що імітувало інші матеріали, були на той час досить популярними в Європі.

Навіть на прикладі невеликої збірки предметів вказаних підприємств видно, що асортимет виробів був широким. Тут варто згадати такий оригінальний вид продукції, як аптекарські банки. Їх у колекції ХІМ три. Ці вироби традиційно виготовлялися з використанням античних форм – овоїдні та напівовоїдні, з чітко визначеними плечима або плавним переходом у звужену шийку, з оформленою ніжкою. Вони нагадують вазові форми, декорувалися на білому тулубі кольоровими відводками та вінками з квітів, що оточували латинський напис назви лікарського препарату. Такий посуд прикрашав приміщення аптек, формуючи інтер'єр.

Зараз неможливо визначити, які саме предмети з колекції ХІМ були евакуйовані під час Великої Вітчизняної війни, а які залишилися в музеї окупованого міста. Більшість предметів з колекції українського фарфору має досить критичний стан збереження, деякі биті, складаються з фрагментів відокремлених або поєднаних шляхом некваліфікованої реставрації; деякі предмети зі слідами нагару, вірогідно саме вони знаходилися у тому вагоні, в який потрапила бомба під час евакуації в Уфу. Практично всі ці предмети потребують реставрації різної складності, і ці заходи вкрай необхідні, оскільки ці вироби представляють собою пам'ятки, які за ступенем унікальності вже відносяться до рідкісних.

Сьогодні можна констатувати, що вироби Корецької і Баранівської фарфорових фабрик у переважній більшості відрізняються високою технологічною якістю та істотно високим рівнем художнього виконання. Хоча наприкінці періоду корецькі, наприклад, вироби були визначені на Петербурзькій виставці 1829 р. як досить коштовні середньої якості. Це можна пояснити певним занепадом виробництва у Корці, де фабрика невдовзі припинила існування, а також загальним відходом від класичних традицій, що були добре опрацьовані, і відчутною стилістичною невизначеністю. Не слід забувати, що виробництво фарфору у Корці почалося через якихось півстоліття після відкриття фарфору в Європі, і навіть продукція таких провідних російських підприємств, як Імператорський завод та завод Гарднера, в останній чверті 18 ст. має ще істотні технологічні вади. Фахівцям у Корці вдалося за короткий термін до початку 19 ст. віднайти шляхи виготовлення якісного фарфору, виготовляти вироби, які мали своє художнє обличчя, розповсюдити досвід на кількох інших українських підприємствах і створювати продукцію,

яка пережила свій час майже на два сторіччя і сьогодні здебільшого вражає якістю матеріалу, багатобарвністю та яскравістю стійких фарб, майстерністю художнього виконання.[1]Петрякова Ф.С. Украинский художественный фарфор (конец 18 – начало 20ст.).- К.: Наукова думка, 1985.

Огурцова Наталія Вікторівна. Український фарфор першої третини 19 ст. у колекції Харківського історичного музею // 9 Сумцовські читання: Музей і сучасність. - Харків, 2003

Взято з : <http://museum.kh.ua/academic/sumtsov-conference/2003/article.html?n=464>